

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

О.О. Маленко, д-р філол. наук, проф. (*ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, Харків*)

УКРАЇНЬСЬКА МОВА: ІДЕНТИФІКАЦІЯ СТАТУСУ В СУСПІЛЬНОМУ, КУЛЬТУРНОМУ Й ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРАХ

Українська мова належить до тих суспільно-культурних феноменів, буття яких упродовж тривалого часу не устаткувалося в парадигмі національних орієнтацій, функцій і статусів. Цьому є цілком зрозумілі причини, пов'язані насамперед з екстралінгвальними чинниками, зокрема складною історією самої України, її геополітичними особливостями, етнічною неоднорідністю тощо. Ця складність і досі тримає в тонусі мовне питання в Україні, яка все ж таки виборола право надати українській мові державного статусу. Проте ця статусність виявилася так само проблематичною на рівні комунікативної функційності, суспільної ваги й сучасної іміджевості української мови.

Найбільш зрозумілим в ідентифікаційному (не функційному) аспекті є державний, тобто правовий статус української мови, що передбачає обов'язковість її вживання в офіційних документах і загалом в публічних сферах суспільного життя в державі (законодавство, управління, судочинство, освіта тощо). При цьому держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України (згідно із ч. 1 ст. 10 Конституції України). Те, що сьогодні це майже фейкова ситуація, зрозуміло всім через відсутність державних проєктів, спрямованих на стратегічно й тактично грамотне й послідовне впровадження української мови у важливі сфери суспільного буття, зокрема політикум, освіту, культуру, масмедіа; на вирішення проблем мовного вноормування й кодифікації. Тож питання суспільної функційності української як державної залишається не вирішеним, але принаймні статусність визначена й закріплена офіційно.

Окрім державницького формату, українська мова існує як лінгвокультурне явище, що так само потребує певної ідентифікації у свідомості громадян України. Тобто розуміння того, що таке *українська мова* в лінгвістичному й історичному вимірах (мовна сім'я, група, походження й розвиток, узус, лексичний склад, характер граматичного устрою), а також сприймання загального образу української мови в суспільстві. Цей аспект виявився також

проблематичним, і справа тут не лише в політичних стратегіях і тактиках можновладців, а й тих особливостях нашої свідомості, що формується під впливом соціально заангажованого попиту ось уже декілька століть.

Упродовж цього часу образ української мови настільки набув стереотипних характеристик й обрис міфами, що це вже стало на заваді сучасному розумінню української мови як розвиненої, з багатим лексико-граматичним ресурсом, потужним стилістичним потенціалом європейської мови. Більше того, стереотипна рецепція української мови спирається насамперед на її емоційні характеристики, виплекані художнім контекстом, що веде свій початок від доби романтизму. Саме завдяки творчості українських романтиків початку XIX ст., зокрема представників «Руської трійці», які вперше активували мовне питання, наша мова отримала характеристики *солов'їна, калинова, сопілкова, барвінкова, мальовнича, квітуча, квітчаста, співуча, солодка, мила, чарівна, барвіста, багата, живописна*, хоча й не була ідентифікована як українська. У Галичині того часу *українська мова* мала назву *руська*, тож поетичний контекст апелює саме до цієї номінації, наприклад: **Язык руський солодкий, багатий**. Але основним досягненням галицьких поетів у цьому аспекті стало введення в суспільний дискурс поняття *українська як рідна: Солоденька рідна мово* (Головацький). Саме ця ознака стала домінантною в ідентифікації української мови впродовж уже двох століть, що зафіксовано не лише численними віршами наших поетів про рідну мову, а й закріпленим у свідомості людей ідентифікаційним маркером *рідна* саме про *українську*. Так, «Український асоціативний словник» Світлани Мартінек до слова-стимулу *мова* першою подає реакцію *рідна*, а за тим уже – *українська, державна* та ін.

Орієнтир на статус української як рідної було реалізовано і в концепціях національних підручників з мови в середині 2000-х років. Так, підручники з української мови для шкіл з українською мовою навчання мали назву «Рідна мова», а для шкіл з іншими мовами навчання – «Українська мова». Це при тому, що за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року в Україні проживали представники 134 народів, діти яких ходили в українські школи різного мовного статусу. Цю некоректність було виправлено 2013 року, коли відбулася чергова хвиля освітніх реформ; тож зараз усі підручники з української мови мають тотожну назву, що є логічним і коректним щодо інших мов на українських теренах.

Ідентифікація української як *рідної, калинової, солов'їної, джерельної* та інших емоційних атрибуцій не завжди йде на користь

української як державної, бо підміняє її основний статус – державний, тобто офіційно визнаний суспільний пріоритет. Така емотивно-оцінна рецепція української мови має амбівалентний характер, оскільки позитивна конотованість самої мови доповнюється прямою протилежною, тобто негативною, оцінною маркованістю її складної долі. Тож активними й досі є такі характеристики мови, як *страдницька, сплюндрована, заганьблена, знищувана, знедолена* та ін. І хоча доба валуєвсько-емських указів уже стала історичним минулим, ці мотиви не перестають лунати в сучасних підручниках та посібниках з української мови для шкіл й університетів, що формує відповідний суспільний і культурний імідж української мови як чогось негаційного, такого, що треба виборювати, а не повноцінно використовувати. Справді, шлях нашої мови був складним і драматичним, однак сьогодні їй потрібна інша стратегія – сучасна популяризація її потенціалу, активне впровадження в широкий інформаційний і комунікативний контент, грамотне володіння літературною нормою. Нагальні ж проблеми української мови перегукуються зі спільними для багатьох мов світу ситуаціями – екологія національного мовного ресурсу, унормування, питання запозичень, сленгу, суржику. Різниця лише в тому, що в багатьох країнах ці проблеми вирішуються на державному рівні, а в нас – зусиллями зацікавлених філологів, без підтримки влади й браку коштів на видання академічних словників і суспільно вагомих лінгвістичних проєктів.